

איוב- שיעור מס' 1: הקדמה - ספר איוב שורש באמונה ויסוד התורה

את ספר איוב למדתי למעלה מעשרים שנה, בישיבת 'בני עקיבא' בכפר הרוא"ה ובאולפנת כפר פינס¹. נתבקשתי לא פעם להעלות את הדברים על הכתב, וכנראה כעת הגיע הזמן לכך. בשיעור הפתיחה נעסוק בשאלה: מדוע בחרנו דווקא בספר זה מכל ספרי התנ"ך? כמובן, כל ספרי התנ"ך חשובים הם, ונכתבו לדורות, אך דומה שלספר זה משמעות מיוחדת ובמיוחד לדורנו, ועל כך נעמוד בהקדמה זו.

נפתח בדברים מתוך הקדמתו של הרמב"ן לספר זה, ובהמשך, נסקור מעט את 'בעיית הגמול' המופיעה במקומות רבים במקרא. ספק אם יש עוד נושא הנדון בהרחבה רבה כל כך, ומוצא את מקומו בכל כך הרבה ספרים. דבר זה כשלעצמו מעיד על מרכזיותו של נושא זה.

ספר איוב – שורש באמונה ויסוד התורה (מתוך הקדמת הרמב"ן)

כדי לעמוד על ייחודו של ספר זה, נלך בדרכו של הרמב"ן שכתב את פירושו הידוע לתורה, אך כתב גם פירוש מפורט לספר איוב. בהקדמתו לספר ניתן לעמוד על החשיבות המרובה שמצא בספר זה. נביא שני קטעים קצרים מתוך הקדמתו לפירוש, ומהם נוכל ללמוד בחר לפרש דווקא ספר זה:

א. חשיבות נושא הספר- בעיית המטרידה רבים בכל הדורות והביאה לכפירה גמורה:

ויש דבר מכאיב הלבבות ומדאיב המחשבות, ממנו לבד נמשכו רבים בכל הדורות לכפירה גמורה, והוא הראות בעולם משפט מעוקל וצדיק ורע לו רשע וטוב לו, כי יאמרו מדוע דרך פלוני ופלוני צלחה, ולמה פלוני ופלוני שיראו צדיקים אבדו?... –

בעיה קשה המטרידה אנשים רבים, שהביאה רבים לכפירה גמורה- היא "בעיית הגמול" או כמו שרגילים לכנותה- "צדיק ורע לו, רשע וטוב לו". זו אולי הבעיית המטרידה ביותר, וספר זה כולו עוסק אך ורק בבעיה זו. לכן הרמב"ן רואה חשיבות גדולה ללמוד ספר זה ועל כן בחר לכתוב פירוש מקיף לספר:

ודע כי מאשר העניין הזה פנה גדולה בתורה, וראות הענין בתחילתו (מה שיראה בתחילת המחשבה) מבוכה רבה, נתייחד לנו בו ספר אחד כולו והוא ספר איוב

ב. כותב הספר וסיבת כתיבתו: משה כתבו מפי הגבורה והוא שורש באמונה ויסוד התורה

ויש מרבתינו שאמר כי משה רבינו כתבו, ונאמר לו מפי הגבורה ענין האיש ההוא והחברים ההמה, כאשר נאמר לו מפי הגבורה ספר בראשית, ונצטווה בכתיבתו, מפני היות עניינו שורש באמונה ויסוד התורה...

שני דברים מדגיש הרמב"ן בקטע זה- ראשית, מקבל הוא את הגישה שספר זה נכתב על ידי משה רבינו מפי הגבורה. בדרשתו לקהלת מוסיף הרמב"ן הוכחה לכך: "וראוי הוא לו בוודאי... שהרי ענין השטן, ויבואו בני האלקים להתיצב וגי' לא נודע אלא בנבואה"- המפגש בין בני האלקים והשטן עם הקב"ה, המתואר בתחילת הספר יכול להיוודע בנבואה בלבד.

¹ בכל שנה בכמה כיתות במקביל, לעתים אף חמש ויותר.

אך חשיבותו של הספר היא לב הענין וזאת הסיבה שמשנה קבלו מפי הגבורה. הרמב"ן משווה קבלת ספר זה לקבלת ספר בראשית. גם עניינו דומה: "שורש באמונה ויסוד התורה". הן כך גם מכנה את ספר בראשית בפרושו לתורה (א,א): "שורש האמונה". הרב שעוול בהקדמתו מעיר:

"שני פירושו של הרמב"ן למקרא- פירושו לתורה ולספר איוב- הם, איפוא, יצירה אחידה, הקשורה קשר פנימי".

בעיית הגמול במקרא-

ספר זה, המונה למעלה מארבעים פרקים עוסק בבעיה אחת בלבד: 'בעיית הגמול'. הדבר איננו פשוט ומובן מאליו, ואולי אף צריך להפתיע את הקורא. 'בעיית הגמול' זו טענה ואולי אף התרסה כלפי בורא עולם שאיננו מנהיג את עולמו בצדק. מפתיע הדבר שבורא עולם מקצה בספרו מקום לטענה זו המערערת על ניהולו. אך מפתיעה עוד יותר העובדה, שלא רק ספר אחד מוקצב בתנ"ך לטיפול בבעייה זו, אלא כמעט בכל ספרי המקרא נמצא דיון בבעייה זו, וניתן לומר כי נושא זה תופס מקום נרחב ביותר. כמעט אין ספר ואין נביא בתנ"ך שאיננו מתלבט ומוטרד מענין זה. הטענות מופיעות בצורה ברורה וגלויה, גם על ידי גדולי המאמינים.

אם נקח, כדוגמא, שני נביאים שאין כל ספק באמונתם העמוקה בבורא עולם, ואולי אף ניתן לכנותם כגדולי המאמינים, אך נושא חוסר הצדק, כפי שבא לידי ביטוי בעולמנו, מטריד מאד את מנוחתם. הנה אברהם אבינו, שמציית ועומד בעשרה נסיונות קשים, כולל עזיבת מולדתו והעקידה, לא נבהל מלשאול בצורה ישירה ואולי אף בוטה, היכן הצדק האלוקי? בפרשת 'וירא' אנו מוצאים את הציות הבלתי מעורער לצו העקידה הפוגע בו ובעתידו באופן אישי, אך בפרשה זו מוצאים אנו גם סיפור נוסף- הקב"ה מתכנן להחריב את סדום שנאמר עליה בפרשה הקודמת: "ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד" (יד, יג)- חוטאים הן כלפי המקום ובעיקר בין אדם לחברו. הקב"ה מחליט לשתף את אברהם בתוכניתו, אך אברהם חושש

: "האף תספה צדיק עם רשעי?". הוא מתווכח עם ה' באריכות רבה, ואף בצורה די בוטה:

"חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, והיה כצדיק כרשע, חלילה לך, השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" (יח, כה). דומה בעיני שאם בימינו היה אדם מתבטא בצורה שכזו כלפי השופט הוא אולי היה מואשם בבזיון בית המשפט! הוא איננו מסתפק בהכרזה זו, והוא לא רק מתווכח אלא מתמקח עם ה' כסוחר: לאחר שה' הסכים לוותר על החלטתו אם יימצאו חמישים צדיקים בעיר שואל אברהם:

"אולי יחסרון חמישים הצדיקים חמשה, התשחית בתמשה את כל העיר...?!"- לאלו 'חמישה' מתכוון אברהם, שבגללם העיר נחרבת? האם על חמישה אנשים נחרבת העיר? אלא אלו החמישה שמהווים את הפרש בין חמישים לארבעים וחמישה! הדבר נשמע כוויכוח בין תגרים בשוק, כשהאחד טוען ואומר: 'על חמישים הסכמת, ואתה עושה עניין מחמשה שחסרים?...! והקב"ה מביא לנו את הוויכוח במלואו בפרשה, ואינו בא בטענה כלשהי לאברהם על דבריו ועל סגנונו, כי באמת הענין הטריד אותו מעומק ליבו.

גם משה רבינו, שהתורה מעידה עליו ש- "לא קם נביא עוד בישראל כמשה" מוטרד מאד מהצדק האלקי- כבר בתחילת שליחותו, טען טענות כבדות כפי שמביא המדרש (מדרש רבה, ה, כב):

וישב משה אל ה' ויאמר ה' למה הרעותה לעם הזה, באותה שעה בא משה והשיב דברים לפני הקב"ה אמר לו למה הרעות וגוי, מהו ה' למה הרעות? בנוהג שבעולם בשר ודם האומר לחבירו למה אתה עושה כן? הוא כועס עליו, ומשה אמר לפני הקב"ה למה הרעותה לעם הזה?

אלא כך אמר לפני הקב"ה: נטלתי ספר בראשית וקראתי בו וראיתי מעשיהן של דור המבול היאך נדונו- מדת הדין היתה, ומעשה דור הפלגה של סדומיים היאך נדונו- ומדת הדין היתה, העם הזה מה עשו שנשתעבדו מכל הדורות שעברו? ואם שבביל שאמר אברהם אבינו (בראשית טו, ח): במה אדע כי אירשנה, ואמרת לו (שם שם, יג): ידוע תדע כי גר יהיה זרעך, אם כן, הרי עשו וישמעאל מבניו והן צריכין להשתעבד כמו הם?...

ר' עקיבא אומר: יודע אני שאתה עתיד להצילם, אלא מה איכפת לך באותן הנתונים תחת הבנין? באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע במשה, וכיון שראה הקב"ה שבשביל ישראל הוא אומר לא פגעה בו מדת הדין.

ובמדרש בהמשך ישנו פרוט נוסף לענין זה: (ו.א)

לפי שכבר הודיע הקב"ה למשה שלא יניח אותם פרעה לילך, שנאמר: ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך ואני אחזק את לבו, ומשה לא שמר את הדבר הזה אלא בא להתחכם על גזירתו של הקב"ה והתחיל אומר ה' למה הרעות לעם הזה?...ועל דבר זה בקשה מדת הדין לפגוע במשה, הה"ד: וידבר אלהים אל משה, ולפי שנסתכל הקדוש ב"ה שבשביל צער ישראל דבר כן חזר ונהג עמו במדת רחמים, הה"ד: ויאמר אליו אני ה'.

אך גם בהמשך הספר מוצאים אנו כי משה מוטרד מאד מהנהגת ה' בעולם. לאחר חטא העגל בקש משה לדעת את דרכי ה'. מה בדיוק רצה לדעת? מביאה הגמרא בברכות (ז.ז):

הודיעני נא את דרכיך- אמר לפניו: רבונו של עולם! מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו, יש רשע וטוב לו ויש רשע ורע לו?

אך דבר ברור הוא כי משה בסופו של דבר הבין, קבל ואף הצדיק את דרכי ה'. זאת למדנו מדבריו ועדותו הברורה בשירת האזינו- (דברים, לב, ד):

(ד) הַצִּוֹר תָּמִים פָּעְלוּ כִּי כָל דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֶל אֲמוֹנָה וְאִין עֹל צְדִיק וְיֵשֶׁר הוּא:

עלינו לנסות ללמוד ולהשתדל להבין את דרכי ה', וספק אם נצליח בכך, אך חזקה עלינו עדותו הברורה

של משה ש"כל דבריו משפט אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא" ועליה נסמוך!

בהמשך הדברים נערוך סקירה קצרה (ולא מקיפה!) בספרי התנ"ך, ונראה כיצד בעיה זו הועלתה פעמים רבות ובניסוחים אחדים בתקופות שונות. למרות שספר גדול כשלנו הוקצה לנושא זה, אך הבעיה צצה ועולה כמעט בכל מקום בתנ"ך.

והערה נוספת, הנוגעת לחשיבותו של ספר זה-

ב'מדרש רבה' מופיע סיפור מעניין אודות רבי עקיבא:

'דרש רבי עקיבא מעשה דור המבול בגזק של מדי ולא בכו, וכיון שהזכיר להם מעשה איוב מיד בכו' (בראשית רבה, לג, ה).

כידוע, רבי עקיבא חי בדור בו סבל עם ישראל רבות. הן הוא עצמו הוצא להורג, כידוע. רבי עקיבא רצה להוכיח את בני דורו, ודרש בענין דור המבול. הן זהו האסון והעונש הכבדים ביותר שידעה האנושות. חשב רבי עקיבא שאם יזהיר את בני דורו על עונש כבד זה, יתעוררו לשוב בתשובה, אך הדבר לא הועיל וסיפור זה לא השפיע עליהם כלל. ואז, דרש במעשה איוב, ומיד בכו כולם.

מדוע לסיפור זה היתה השפעה כה גדולה יותר מסיפור המבול? נראה, שדווקא בגלל שעוסק בפרט בודד, בסיפור אישי של אדם, זהו הענין המשפיע. לא עוסקים במספרים ובכמויות, אלא באדם מסכן הסובל

מאד, ודבר זה נוגע לליבו של כל אחד. זכורני, שהגענו למחנות ההשמדה בפולין, בהם נרצחו עשרות אלפי יהודים. שלט ובו מספר הנרצחים, לא תמיד מביא לזעזוע. אך כשקוראים סיפור על תלאתיה של משפחה, הדבר משפיע ולמרות שמדובר במספר אנשים בלבד. למדנו אם כן, על חשיבותו והשפעתו של הספר, אך ספק רב אם נגיע לדרגתו של רבי עקיבא, שכשהזכיר את מעשה איוב, פרצו הכל בבכייה...